

УДК 316

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.108.9>

Л. М. ХИЖНЯК

доктор соціологічних наук,
професор кафедри прикладної соціології та соціальних
комунікацій,
професор кафедри міжнародних відносин
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ORCID: 0000-0003-4966-3203

К. В. БІЛЕНКО

студентка соціологічного факультету,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

КІБЕРБУЛІНГ У КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ: ОСОБЛИВОСТІ ПРЕЗЕНТАЦІЇ У МЕДІАКОМУНІКАЦІЯХ

Кібербулінг наразі визнано актуальною соціальною і медійною проблемою сучасного суспільства, однак існує недосконалість регулювання (правового, морального, організаційного) кібербулінгу. У статті узагальнено міждисциплінарні підходи до кібербулінгу як наукової і практичної проблеми. Кібербулінг є різновидом булінгу із застосуванням цифрових комунікативних технологій. Він може відбуватися в соціальних мережах, платформах обміну повідомленнями (месенджерах), ігрових платформах та мобільних телефонах. Поведінкові прояви кібербулінгу спрямовані передусім на залякування, провокування негативних емоційних реакцій чи приниження тих, проти кого він спрямований.

Авторками представлено ознаки кібербулінгу, їх короткий опис та запропоновано шляхи їх урахування в медіакомунікаціях. Існують особливості реагування на булінг (кібербулінг) в освітніх закладах окремих країн світу. Зазначається, що протидії булінгу і кібербулінгу сприяють як формальна освіта, так і неформальна освіта, які впливають на дії учасників агресії. Пропонується для активізації розв'язання цієї гострої проблеми залучення різних інституцій, особливо медійних, на різних рівнях: глобальному, національному, локальному.

Кібербулінгу сучасному світі залишає цифровий слід у формі певних записів, тому піддається вивченню і може слугувати теоретичним підґрунтям розробки соціальних технологій профілактики і зупинки цього різновиду інтернет-агресії. Важливе оприлюднення в медійному комунікативному просторі специфіки кібербулінгу як комунікативного феномену, його стану, характеристик рольових учасників й надання порад щодо запобігання його негативним наслідкам. Акцентовано увагу практичній значущості соціологічного супроводу ідентифікації та протидії кібербулінгу за рахунок використання матеріалів соціологічних досліджень в медійному висвітленні кібербулінгу

та прийнятті на основі описової аналітики управлінських рішень на різних рівнях і в різних сферах цифрового суспільства.

Ключові слова: булінг, кібербулінг як соціальний і комунікативний феномен, поведінка у кіберпросторі, безпека цифрового комунікативного простору, презентація кібербулінгу у медіакомунікаціях, профілактика і протидія кібербулінгу, соціальні комунікації в інтернет-просторі.

Постановка проблеми. Інтернет наразі є повсякденною практикою для людини. Одночасно, як свідчить практика онлайн-комунікацій, він став однією із загрозливих інтернет-небезпек. До останньої відноситься і кібербулінг, який є соціальною і медійною проблемою сучасності завдяки активному поширенню на базі розвитку цифрових технологій та соціальних мереж, висвітленню засобами масової інформації і в цілому присутності цієї тематики в медійному просторі. Кібербулінг вважається один із видів онлайн-насилства, це булінг із застосуванням цифрових технологій, що може відбуватися в соціальних мережах, платформах обміну повідомленнями (месенджерах), ігрових платформах та мобільних телефонах. На поведінковому рівні він спрямований на залякування, провокування гніву чи приниження тих, проти кого цілеспрямований. Тема безпеки комунікативного простору та дотримання прав людини постає у всіх країнах навіть у соціально благополучних і навіть з відносно високим рівнем кібер-захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дотепер встановлено зміст поняття «кібербулінг», його співвідношення з булінгом. Досягненням останніх років можна вважати розширення простору у вивченні явища кібербулінгу за рахунок його численних взаємозв'язків. Так, А. Олейник досліджуючи морально-етичні феномени у кіберпросторі, зазначила: «Мова ворожнечі, кіберненависть та кібербулінг виражають сексизм, расизм, шовінізм, ейджизм, гомофобію, ксенофобію, газлайтінг та ін. [16, с. 12]. Латентність проявів кібербулінгу досліджено у праці [3]; заходи профілактики булінгу в молодіжному середовищі представлено у [1]; узагальнено світовий досвід протидії кібербулінгу [4], переваги та обмеження антибулінгових програм, що розроблені й використовуються в різних країнах світу (США, Велика Британія, Іспанія, Норвегія, Канада, Японія) з урахуванням їхніх національно-державних і соціокультурних особливостей [14]. Кібербулінг розглядається в системі соціальної комунікації у контексті «прояву агресії з використанням засобів комунікації» [5, с. 31].

Джерелами, у яких наведено інформацію, що поглиблює висвітлення теми, є такі: прояви девіантної поведінки учасників кібербулінгу [15; 25]; основні законодавчі моделі попередження та протидії кібербулінгу: міжнародний досвід [4; 10]; результати опитування підлітків в Україні щодо булінгу та кібербулінгу, проведеного ЮНІСЕФ у 2023 р. [8]. Кожен п'ятий підліток в Україні зазнав цькування онлайн [11].

Дані опитування, які представлені Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та Спеціальною представницею Генерального секретаря

ООН з питань насильства щодо дітей свідчать про поширення булінгу у віртуальному просторі: у 30 країнах світу, охоплених дослідженням, майже третина молоді стають жертвами онлайн-булінгу, в школах п'ята частина дітей мали обмеження в отриманні освітніх послуг, бо через через кібербулінг та насильство нерегулярно відвідували заняття в школі. В Україні біля 29% опитаних підлітків назвали себе жертвами онлайн-булінгу, а 16% через це не відвідували шкільні заняття» [18]. У ЄС передбачена інституційна відповідальність за кібербулінг (зокрема, з боку шкіл) [26]. В Україні діє інформаційна платформа про кібербулінг, якою опікується громадська організація GoLOCAL за підтримки e-Governance Academy [9]. Інформуванню про кібербулінг та наданню поради щодо того як від нього уберегтися присвячена робота Л. Стовелла [20]. Кібербулінгу має особливості прояву у вигляді цифрового сліду, зафіксованого у формі записів, котрі можуть бути використані для повідомлень у публічному комунікативному просторі, які не тільки висвітлюють і розкривають специфіку цього феномену за допомогою представлення експертного знання, сторітеллінгу, а й надають алгоритм дій в ситуації кібербулінгу і поради щодо запобігання його негативним наслідкам.

Як можна зупинити кібербулінг, не відмовляючись від доступу до інтернету? Дослідники відмічають неможливість у цифровому суспільстві остаточного і повного подолання кібербулінгу. Однак при цьому вони плекають надію на можливість науково обгрунтованого суттєвого і суспільно контрольованого зменшення його деструктивних проявів [5, с. 45–46]. Зробити це значною мірою покликані медіакомунікації і особливо журналістика через підвищення рівня інформаційно-просвітницької діяльності серед різних соціальних груп – користувачів інтернету.

Мета статті – узагальнити міждисциплінарні підходи до вивчення кібербулінгу як наукової і практичної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Ми спираємося на теоретичний підхід до вивчення кібербулінгу, який, по-перше, трактує це явище як комунікативне насильство в інтернет-спілкуванні, тобто «кібербулінг описує різні форми наклепів, переслідувань і примусу з боку людей, які використовують електронні засоби зв'язку» [2, с. 28]; по-друге, акцентує увагу на тому, що кібербулінг є неоднорідним соціально-комунікативним явищем з різними проявами, а саме: «... флеймінг, харасмент, обмовлення, зведення наклепів, самозванство або перевтілення в ту чи іншу особу, ошукаство, видурювання конфіденційної інформації та її розповсюдження, ізоляція або відчуження (остракізм), кіберпереслідування, хепіслепінг» [5, с. 54]; по-третє, «... чинники кібербулінгу ... здійснюють вплив на мікро-, мезо- та макрорівнях: індивідуально-психологічні, педагогічні, соціально-середовищні, державно-правові, інформаційно-технічні [12, с. 31–32]. О.Фуштей схарактеризувала персональні та соціальні групи причин вчинення кібернасильства

і виділила вісім типів кібербулінгу: «суперечки, або флеймінг, нападки та постійні виснажливі атаки, обмовлення та зведення наклепів, самозванство (втінлення себе в іншу особу), видурювання конфіденційної інформації та розповсюдження її, відчуження, кіберпереслідування, хепіслеппінг» [22, с. 294–295]. Емпіричним шляхом встановлено залежність між проявами кібербулінгу та агресією [17]

Науковці виділяють вплив на поширення кібербулінгу особливостей інтернет-спілкування, серед яких домінують такі: анонімність; добровільність контактів; прагнення до нетипової, ненормативної поведінки; загострена залежність від співрозмовника у спілкуванні; відсутність єдності простору і часу; характер спілкування (переважно письмовий) [5, с. 44].

Орієнтовні групи за роллю у процесі кібербулінгу як девіантної форми поведінки особистості представлено таким рольовим репертуаром: агресори (буллери); жертви; свідки; спостерігачі; захисники; помічники агресора; хамелеони [15, с. 275]. Ознаки кібербулінгу мають враховуватися в медіакомунікаціях, покликаних протидіяти цьому явищу (табл. 1).

Таблиця 1

**Ознаки кібербулінгу та шляхи їх урахування
в медіакомунікаціях***

Ознаки кібербулінгу	Короткий опис	Урахування у медіакомунікаціях
незалежність від часопростору	часовий вимір кібербулінгу (день тижня, час доби) і просторовий вимір	репортажі з місця подій
швидкоплинність	подія швидко минає; наслідки прогнозовані й не прогнозовані; наявні й віддалені у майбутнє	незавершеність висвітлення події та наслідків потребує повернення до її висвітлення
анонімність	можливість учасникам приховувати себе або видавати вигадану інформацію	захист персональних даних
повторюваність, систематичність	схильність поведінки учасників і проявів кібербулінгу до рецидивів	оцінки представників офіційних структур (органів) та експертів щодо рецидивів кібербулінгу
масштабність	одиничний кібербулінг і груповий	репортажі на основі оцінок свідків, поліції, самих учасників

Продовження таблиці 1

наявність сторін, у процесі кібербулінгу	рольовий склад сторін: кривдник (кібербулер), потерпілий (жертва кібербулінгу), спостерігачі	репортажі на основі оцінок свідків, поліції, самих учасників
зв'язок з негативними емоційними станами жертви	труднощі в поведінці, порушення соматичного здоров'я, досвід жертви та знижений рівень освіти	репортажі на основі оцінок психологів стану учасників процесу кібербулінгу
інтерактивне інформаційне середовище	кібер-простір налає кібербулеру розширені можливості	репортажі на основі оцінок свідків, поліції, самих учасників
інституційна відповідальність за кібербулінг	інституційне партнерство покликане дозволяє системно і комплексно протидіяти кібербулінгу	висвітлення взаємодії різних інституцій, позитивного досвіду і проблем

*Складено авторками за джерелами [3, с. 31; 5; 21; 13]

Наслідки кібербулінгу здатні впливати на особистість «... ментально (відчуття смутку, пригніченості, навіть злості), фізично (відчуття втоми, втрата сну, наявність больових відчуттів у животі, голові тощо), емоційно (відчуття сорому, втрата цікавості до улюблених речей), а у крайніх випадках кібербулінг може призвести навіть до скоєння самогубства» [5, с. 45]. Узагальну інформацію щодо реагування на булінг (кібербулінг) в освітніх закладах окремих країн світу представлено у табл.2.

Таблиця 2

Особливості реагування на булінг (кібербулінг) в освітніх закладах окремих країн світу*

Країна	Особливості реакції на булінг
США	Блискавична реакція на ситуацію з булінгом, миттєве прийняття заходів захисту жертви, за кожне нове порушення прав людини передбачено більш суворі й невідкладні санкції щодо агресора
Іспанія	Тих, хто вчиняє онлайн-цькування, позбавляють права відвідувати навчальний заклад; підтримка жертви нападу з боку адміністрації закладу освіти
Франція	Боротьба з булінгом передбачає радикальні заходи – аж до кримінальної відповідальності та навіть ув'язнення від 3 до 10 років та штраф розміром до 150 000 євро
Аргентина	Діє двотижнева заборона кривднику відвідувати навчальний заклад з одночасним і всебічним розслідуванням кожного зафіксованого випадку булінгу

Продовження таблиці 2

Нідерланди	Вважається, що залучення поліції до боротьби з фактами булінгу діє краще, ніж відсторонення агресора від навчання, бо частина учнів схильна сприймати заборону відвідувати навчальний заклад як відпочинок.
Японія	Школи особливу увагу приділяють збереженню/підвищенню репутації, яка дорожча, ніж забезпечення безпекового освітнього простору і дотримання права людини на безпеку. За таких умов не завжди оприлюднюються факти, пов'язані зі цькуванням, образами, приниженням в масмедіа.
Велика Британія	Булінг поширений переважно через словесні образи, йому піддаються з боку учнів і батьків навіть самі вчителі, які мають профілювати онлайн-цькування та реагувати на них. Антибулінгову підготовку проходять як вчителі, так і допоміжний персонал (шкільні сторожі, кухарі).

*Складено авторками за джерелами [4; 21; 24]

У сучасному світі поширені такі правові моделі боротьби з кібербулінгом: держава не ухвалює окремого законодавства з протидії кібербулінгу; включення до законодавства правопорушень, пов'язаних з кібербулінгом; закон надає можливість особі звертатися до суду за образи через інтернет, у тому числі вимагати відповідних забороняючих приписів; створення спеціального окремого інституту, що відповідає за боротьбу з кібербулінгом; значні повноваження на законодавчому рівні покладаються на освітні заклади [7, с. 59-61]

При цьому правове регулювання кібербулінгу залишається проблематизованим. Це аргументовано доводить Є. Гіденко, акцентуючи увагу на таких моментах: «Основним способом правового захисту від кібербулінгу в законодавстві України залишається цивільно-правовий: вимога спростування неправдивої інформації, використання права на відповідь щодо оціночних суджень, вимога відшкодування моральної і матеріальної шкоди, завданої поширенням неправдивої інформації про особу. Як і з іншими способами правового реагування на кібербулінг, цивільний позов можливий лише в тому разі, коли можна встановити конкретних осіб, що займаються цькуванням. За умови анонімності кібербулерів позов, поданий до суду без зазначення відповідачів, буде залишений без розгляду» [2, с. 28]. В Україні серед ускладнювальних факторів протидії булінгу у закладах освіти, де діти стають як його учасниками, так і спостерігачами і жертвами. науковці найбільш вагомими вважають такі: формалізм антибулінгових профілактичних заходів; недосконалість психологічного супроводу, потреба у підготовці, перепідготовці, підвищенні кваліфікації з проблеми психології кібербулінгу; підвищення відповідальності керівництва закладів освіти за профілактику різних форм булінгу й прийняття дієвих зусиль щодо фактів його застосування [23, с. 126-127].

До протидії булінгу (кібербулінгу) залучаються інституції як формальної освіти, неформальної освіти, а у цифровому суспільстві використовуються можливості цифрової освіти, у тому числі на національному рівні. Прикладом є розроблений і представлений в Україні на платформі «Дія. Цифрова освіта» освітній серіал «Школа без цькування», одна частина якого дає уявлення про кібербулінг та розкриває підходи до протидії йому для вчителів та працівників закладів освіти, а друга – для батьків [19]. Таким чином, задіяними стають два базових соціальних інститути – освіти і сім'ї. Не менш значущим у цьому процесі є медійний комунікативний простір. Тому зазначимо, що обговорення ситуації кібербулінгу в медійному просторі додає інститут медіа й проактивність усіх учасників медіакомунікацій, яким важливо усвідомити небезпеку поширення цього явища у кіберпросторі. І. Тітов та В. Лавріненко, досліджуючи детермінацію кібербулінгу серед підлітків, вказують на взаємозалежність кібербулінгу і кіберпростору, тобто стану, характеристик віртуального середовища: «... кібербулінг не є просто агресією, яка реалізується у віртуальному середовищі. Саме це середовище вносить суттєві зміни в характер такої агресії, надаючи кібербулеру розширені можливості залучати представників суспільної думки до булінгу над жертвою» [21, с. 221].

Висновки та перспективи. Активне обговорення ситуації кібербулінгу в медійному просторі базується на тому, що кібербулінг визнано актуальною соціальною і медійною проблемою сучасного суспільства, що потребує управлінських рішень із залученням громадськості, представників державних і самоврядних інституцій. У подальшому потребує соціологічного вивчення міжнародний досвід щодо моделі попередження та протидії кібербулінгу та його представлення в медіакомунікаціях.

Список використаної літератури

1. Булінг: міфи та реальність : методичні рекомендації / укладач В. В. Потуремець; Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олеса Гончара. Полтава, 2020. 20 с.
2. Гіденко Є. С. Кібербулінг: насильство в соціальній мережі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021 № 50. С. 26–29.
3. Гордієнко К. Обґрунтування поширеності проявів кібербулінгу серед студентської молоді. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2021. Випуск 15(60). С. 25–34.
4. Градова Ю. Законодавче регулювання протидії булінгу: досвід європейських країн. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2023. № 5 (57). С. 149–153.
5. Грубі Т.В., Купчишина В.Ч. Кібербулінг як сучасна практика в системі соціальної комунікації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2024. Том 35 (74) № 3. С. 41–46.
6. Грубі Т., Купчишина В. Кібербулінг у молодіжному середовищі: чинники та форми прояву. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2024. № 3(38). С. 40–58.

7. Доповідь Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань насильства щодо дітей щодо булінгу. 2018. [Електронний ресурс]. URL : <https://undocs.org/ru/A/73/265> (дата звернення: 20.09.2025).
8. Дослідження ЮНІСЕФ про кібербулінг. Профспілка працівників освіти і науки України : офіц. сайт. 20.09.2019. URL : <https://pon.org.ua/povnyu/7317-dosldzhennya-yunsef-pro-kberbulng.html> (дата звернення: 12.10.2025).
9. КІБЕРБУЛІНГ більше, ніж неприємний коментар. URL: <https://stopcyberbullying.com.ua/> (дата звернення: 12.10.2025).
10. Кібербулінг серед підлітків у Німеччині зростає – дослідження. URL: <https://uazmi.org/news/post/8142aeede0fd4a90af177f4c58a730e> (дата звернення: 23.09.2025).
11. Коваленко А. Кожен п'ятий підліток в Україні зазнавав цькування онлайн: результати опитування ЮНІСЕФ. 23 лютого 2025. <https://life.pravda.com.ua/society/naskilki-poshireni-skvuvannya-ta-kiberbulng-sered-pidlitkiv-v-ukrajini-dani-yunisef-306590/> (дата звернення: 18.11.2025).
12. Кононова М. М. Психологічні чинники кібербулінгу серед підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2023. № 4. С. 29–32.
13. Коржов Г., Єнін М. Соціологічні виміри кібербулінгу: сутність, наслідки, стратегії подолання. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 4. С. 103–120.
14. Левченко Ю. О. Світовий досвід запобігання булінгу. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (21). С. 91–97.
15. Мозгова Г. П., Помиткіна Л. В. Кібербулінг як девіантна форма поведінки особистості в інтернет-просторі. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*. 2021. № 3. С. 269–278.
16. Олейник А. Етичні феномени соціальних мереж: мова ворожнечі, кібернавість та кібербулінг. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Випуск 42. С. 118–124.
17. Онуфрієва Л. А., Чайковська О. М. Взаємозв'язок агресивності із проявами кібербулінгу серед підлітків. *Габітус*. 2025. Випуск 69. Том 1. С. 208–213.
18. Опитування ЮНІСЕФ: понад третина молодих людей у 30 країнах світу потерпають від онлайн-булінгу. ЮНІСЕФ. URL: <https://cutt.ly/LwZWPhZp> (дата звернення: 11.11.2025).
19. Освітній серіал про протидію булінгу: Дія.Цифрова освіта. URL : <https://osvita-omr.gov.ua/osvitnij-serial-pro-protydiiu-bulinhu-diia-tsyfrova-osvita/> (дата звернення: 11.11.2025).
20. Стівелл Луї. Життя онлайн. Як уберегтися від кібербулінгу, вірусів та інших халеп в інтернеті. Київ: Видавництво Книголав, 2020. 144 с.
21. Тітов І.Г., Лавріненко В.А. Чинники прояву кібербулінгу в підлітковому середовищі: теоретичний огляд. *Психологія і особистість*. 2022. № 2(22). С. 211–224.
22. Фуштей О. В. Соціальна профілактика кібербулінгу серед студентської молоді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Ужгород : Говерла, 2022. Вип. 1 (50). С. 294–297.
23. Шевченко С. Булінг та протидія йому в освітньому просторі. Соціологічний аналіз. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2021. № 2. С. 116–135.

24. Як школи реагують на булінг: 7 реальних прикладів з різних країн світу. URL: <https://osvitoria.media/experience/yak-shkoly-reaguyut-na-buling-7-realnyh-prykladiv-z-riznyh-krajin-svitu/> (дата звернення: 23.09.2025).

25. Янішевська К.Д., Зінченко Г.С. Запобігання кібербулінгу, кібермо-бінгу, кібергрумінгу в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2. С. 132–135. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2022/29.pdf (дата звернення: 20.11.2025).

26. Cyberbullying among young people. European Union. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ca178e3b-7ef4-11e6-b076-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-129352382> (дата звернення: 20.11.2025).

Khyzhniak L. N., Bilenko K. V. Cyberbullying in the communicative space: features of presentation in media communications

Cyberbullying is currently recognised as a pressing social and media problem in modern society, but there are shortcomings in the regulation (legal, moral, organisational) of cyberbullying. The article summarises interdisciplinary approaches to cyberbullying as a scientific and practical problem. Cyberbullying is a type of bullying that uses digital communication technologies. It can occur on social networks, messaging platforms (messengers), gaming platforms and mobile phones. The behavioural manifestations of cyberbullying are primarily aimed at intimidating, provoking negative emotional reactions or humiliating those against whom it is directed.

The authors presents the signs of cyberbullying, their brief description, and suggests ways to take them into account in media communications. There are specific features of responding to bullying (cyberbullying) in educational institutions in certain countries around the world. It is noted that both formal and informal education contribute to counteracting bullying and cyberbullying, influencing the actions of those involved in aggression. To intensify efforts to solve this acute problem, it is proposed to involve various institutions, especially media institutions, at different levels: global, national and local.

Cyberbullying in the modern world leaves a digital trace in the form of certain records, so it can be studied and can serve as a theoretical basis for the development of social technologies to prevent and stop this type of Internet aggression. It is important to publicise in the media communication space the specifics of cyberbullying as a communicative phenomenon, its status, the characteristics of the participants, and to provide advice on preventing its negative consequences. Emphasis is placed on the practical significance of sociological support for the identification and counteraction of cyberbullying through the use of sociological research materials in media coverage of cyberbullying and the adoption of management decisions at various levels and in various spheres of digital society based on descriptive analytics.

Key words: *bullying, cyberbullying as a social and communicative phenomenon, behaviour in cyberspace, security of the digital communicative space, presentation of cyberbullying in media communications, prevention and counteraction of cyberbullying, social communications in the Internet space.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025